

## Boekbesprekingen / Comptes Rendus

Bruno Boute, *Academic Interests and Catholic Con-fessionalisation. The Louvain Privileges of Nomination of Ecclesiastical Benefices* [Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 35] (Leiden and Boston: Brill 2010). Xxvii + 683 pp., ISBN 978-9004-18417-6. €196,00.

Two things are clear after reading through more than 600 pages of this book, which is based on a Ph.D dissertation in History defended at the Catholic University of Leuven. First, it is an immensely erudite book that represents years of archival research in Belgian and Italian archives; one in which Boute discourses at ease on an impressive range of topics: from the finer points of Canon Law over benefices and the theological debate over Efficient Grace and Free Will, to power networks at the Vatican ca. 1600, the ins- and outs of academic politics at Leuven, and the politicking at the Archducal court at Brussels under Albert and Isabella. Secondly, the book harbors a theoretical ambition with references to Science and Technology Studies, Actor Network Theory, and the works of Foucault and De Certeau, among others; but at the end of copious words and many reflections, this reviewer is still left baffled as to the central argument of the book. One problem in the obtuseness of this work is certainly the organization of the book. Only on p. 134 does Boute explain to the reader the central question, 'the Louvain privileges of nomination.' In 1483 Pope Sixtus IV had granted the university rector the right to appoint poor clerics of the university to lower ecclesiastical benefices in the Burgundian Low Countries; in 1513, Pope Leo X endowed the dean of the Arts Faculty with a similar privilege for Masters of the university. Both papal bulls were intended to safeguard some benefices for poor, learned clerics in a clerical market dominated by powerful magnates and lay patrons.

From the 1580s to December 1616, when the Leuven privileges were confirmed by the papal Bull 'Regimini Universalis', the leaders of the university spared no effort to plead their case, in Rome, with the popes, the cardinals, and sympathetic ambassadors, and in Brussels, with the archdukes and the papal nuncio. The urgency of confirmation arose when university graduates found their privileges of nomination successfully contested, not only in the neighboring principality of Liège, but also in the Spanish Netherlands, by bishops, cathedral chapters, and

powerful lay patrons. With the corporate well-being of the university at stake, not least under the threat of the upstarts, the fathers of the Society of Jesus, whose college in Leuven presented a direct competitor not only in the liberal arts but also to the Theological Faculty of the university, the call for action became ever more urgent. The university dispatched agents to Rome, one, the Irishman Peter Lombard, stayed for over a decade, pleading both the private causes of particular Leuven men as well as the public interest of the university, all to little avail.

This is the story that Boute tells, in great detail, between chapters 3 and 7. What at first glance seems a tedious game of academic politics turns out to be a fascinating tale of how power and influence functioned in the early modern period: through multiple layers of personal networks, mediated through different institutions, influenced by political, theological, and social considerations. Having pored over hundreds of letters, petitions, and legal documents, Boute has reconstructed the smallest minutiae of this prolonged lobbying campaign on the part of the University of Leuven, and how it intersected with the larger issues of the day: the war in the Low Countries, the position of the Spanish Netherlands in the Counter-Reformation Catholic world, the relationship between Brussels, Madrid, and Rome, the tensions between university and bishops, the symbiosis between town and gown in Leuven, the factions within the university, and the legacy of Augustinianism in the Theological Faculty. A dozen figures emerged from the painstaking reconstruction of Boute, men who played a key role in pushing through various actions in the multiple networks that turned eventually to the advantage of the university.

If Boute was contented with just telling this story, readers would admire his great skills and tenacity as a historian in teasing so much information out of his documents. It is a pity that he has given in to theoretical temptations of the sort that result in excessive jargon-filled discourses and fuzzy thinking. Consider this one sentence in the 'Conclusions': 'this book aimed, by exposing the politics of reality, to close the gap between the world itself and talking about the world by pulling the oft-forgotten operations out of the bottom drawer of academics trying to turn the model of reality into the reality of the model.' (p. 615)

An immensely learned work, *Academic Interests and Catholic Confessionalisation* would have been a much better book without any theoretical pretensions and at two-thirds of the length.

R. Po-chia Hsia, Pennsylvania State University

Ole Peter Grell, Andrew Cunningham and Jon Arrizabalaga (eds.), *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789* (Farnham: Ashgate 2010). Xiii + 335 pp., ISBN 978-0-7546-6699-8. £ 70,00.

Deze publicatie kwam tot stand naar aanleiding van een congres dat plaatsvond te Barcelona in 2007. De gezamenlijke vrucht van de auteurs, met name onderzoek naar (een deelaspect van) mobiliteit van geneeskundestudenten in de Nieuwe Tijd en/of de circulatie van medische kennis binnen de academische instellingen, leidde tot dit enigszins eclectisch gebundeld werk. Enkele auteurs namen de eindredactie voor hun rekening en deze inhoudelijke algemene betrokkenheid zorgt ervoor dat alle uiteenlopende (deel)thema's toch de indruk geven van een verantwoord geheel. Uiteindelijk is men tot een fraai resultaat van dertien artikelen gekomen, waarvan de eerste drie redelijk globaal de situatie binnen de West-Europese ruimte proberen in te leiden. Ze vallen te beschouwen als overzichtsartikelen. De volgende vier bijdragen gaan dieper in op het fenomeen van de *peregrinatio medica*: de mate van mobiliteit en de migratiebewegingen van geneeskundestudenten vanuit hun gebied van herkomst met hun universiteiten wordt uit de doeken gedaan. Vervolgens volgen er zes gespecialiseerde essays over een welbepaald (lokaal) medisch kenniscentrum. Het spreekt voor zich dat dit derde gedeelte van het boek in de eerste plaats toegevoegde waarde heeft voor die vorsers welke onderzoek verrichten naar die specifieke instellingen. Zonder hier alle namen van auteurs te noemen, zullen die uit 'onze contreien' als Hilde de Ridder-Symoens (UGent), Catrien Santing (RU Groningen) en Rina Knoeff (RU Leiden) bij de meesten wel vertrouwd klinken.

Thema's als de circulatie van kennis of de mobiliteit van 'intellectuele' groepen zoals bijvoorbeeld studenten, winnen de jongste jaren in de internationale literatuur stevast aan populariteit en in de ruime context hiervan worden er ook tal van historiografische debatten ten berde gebracht. Verscheiden niveaus van kennis circuleren niet zozeer in een spanningsveld van enerzijds *top down* theoretische kennis

en anderzijds *bottom up* praktische vaardigheden, maar vallen te beschouwen als vaak inwisselbare entiteiten die gevormd worden door enerzijds de concrete historische context en anderzijds de sociale, culturele, economische, institutionele en zelfs artistieke parameters die natuurlijk ook niet in een historisch vacuüm zijn ontsproten.

De institutionele context staat centraal in deze publicatie. Universiteiten, chirurgische scholen en academiën vormen de organisatorische bakens waarbinnen rondreizende studenten en aspiranten een ruim gamma aan medisch-wetenschappelijke kennis konden vergaren. Zij vallen te beschouwen – zoals de titel suggereert – als *centres of medical excellence*. Gezien de specificiteit van het merendeel van de artikelen is het quasi onmogelijk veel generaliserende lijnen doorheen de publicatie te ontwaren. Toch zien we het belang van een stimulerende 'politieke cultuur', de formele institutionalisering van de academische instellingen en de wil tot wetenschappelijke innovativiteit om tot een efficiënte doorstroming van kenniscirculatie te komen als een soort van rode draad lopen in dit boek. Hierover lijken de dertien auteurs een consensus te bereiken, namelijk dat het dynamisme van medisch-wetenschappelijke kennis onmogelijk kan losgekoppeld worden van de concrete historische contexten waarbinnen deze poogt te circuleren (oorlog of vrede, religie, politiek klimaat, wetenschappelijke traditie, ...).

Voor een redelijk breed gamma van historische onderzoekers biedt dit boek een mooie meerwaarde, al is het maar vanwege de diverse invalshoeken die in de verschillende artikelen aan bod komen. Niet enkel medisch-historici, onderwijsspecialisten of intellectueel geschiedkundigen vinden hun gading in deze uiterst erudiete publicatie, ook sociaal-economisch historici en onderzoekers waarvan het belangstellingsveld ligt bij prosopografieën gebaseerd op migratie- en mobiliteitspatronen komen met deze bundeling ongetwijfeld aan hun trekken. De grootste verdienste van het boek is dat het erin geslaagd is een concrete historische invulling te geven aan begrippen als medische mobiliteit en circulatie van medische kennis (onder de vorm van studenten, producten, innovaties, ...). Het boek is niet in eerste instantie bestemd voor een breder (lees niet-academisch) publiek – ondanks de vlotte leesbaarheid en visuele aantrekkelijkheid – vanwege de veronderstelde voorkennis van het medische kennisdebat uit het verleden, waarop de publicatie een (mijns inziens geslaagd) alternatief tracht te bieden. Een minpunt van dergelijke publicatie van artikelen is dat sommige situaties herhaaldelijk en overbodig gecontext-

tualiseerd worden, terwijl bepaalde fenomenen die voor de niet-gespecialiseerde lezer geduid dienen te worden, onderbelicht blijven. Het meest opvallende gebrek in het boek is de bijna totale afwezigheid van evolutionair perspectief doorheen de Nieuwe Tijd en de verantwoording voor deze keuze van zulke lange termijn. Zelfs in de drie eerste 'globaliserende' artikelen ontbreekt een korte perspectiefplaatsing van deze omvangrijke tijdspanne. De editors of diverse auteurs kunnen toch onmogelijk uitgaan van de veronderstelling dat er zich temporeel tussen 1500 en 1789 geen evolutionaire dynamiek afspeelt en dat de circulatie van geneeskundige kennis aan de Europese onderwijsinstellingen in die periode louter en alleen afhankelijk was van de specifieke historische contexten?

De balans van dit werk slaagt toch overduidelijk door naar zeer positief. Het boek is een must voor alle studenten en onderzoekers die zich bezighouden met universiteits- of educatieve geschiedenis in het algemeen of meer specifiek de geschiedenis van de medische wetenschappen en de circulatie van medisch-wetenschappelijke kennis. Ook op de boekenplank van historici die geïnteresseerd zijn in migraties en patronen van mobiliteit in de Nieuwe Tijd, mag *Centres of Medical Excellence?* niet ontbreken.

Vincent Van Roy, FWO Vlaanderen en Universiteit Antwerpen

Vlad Alexandrescu et Robert Théis (éds.), *Nature et surnaturel. Philosophies de la nature et métaphysique aux XVIe-XVIIIe siècles* (Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag 2010). 199 pp., ISBN 978-3-487-14384-2. €34,80.

Les treize articles qui composent ce volume collectif sont, pour la plupart, issus d'un colloque qui s'est tenu en 2008 à Luxembourg. L'objectif est d'explorer les traitements philosophiques des rapports entre la nature et le surnaturel. Ce dernier terme renvoie aussi bien au concept de Dieu qu'aux interventions divines dans la nature ou, plus largement, à ce qui excède une approche purement immanentiste ou physicienne de la nature (la métaphysique, la théologie, la spiritualité, la morale). Il s'agit notamment d'envisager comment certaines données métaphysiques ou scientifiques suscitent, entre le seizième et le dix-septième siècles, de Jean Fernel à Kant, de nouvelles conceptions philosophiques des rapports entre le divin, le surnaturel ou l'extranaturel d'une part et la nature d'autre part (par exemple par la naturalisation

du surnaturel ou l'infusion persistante, mais sous de nouvelles formes, du surnaturel dans la nature). L'ouvrage fait surtout la part belle aux auteurs du dix-septième siècle (Bacon, Descartes, Boyle, Spinoza et Leibniz notamment). Du fait des dimensions nécessairement limitées de cette recension, nous ne donnerons un aperçu plus détaillé que d'une partie des contributions de cet ouvrage.

Dans 'Jean Fernel on Divine Immanence and the Origin of Simple Forms', Andreas Blank montre la permanence, dans la philosophie naturelle de Fernel, de la possibilité d'une action divine dans la nature par l'intermédiaire d'un *spiritus* émanant de Dieu. Paolo Rubini, dans 'Erklärung der Wunder im Spätaristotelismus: Pietro Pomponazzi *De Incantationibus*', aborde de façon méthodique le statut problématique du miracle dans la philosophie naturelle d'inspiration aristotélicienne. Il montre comment Pomponazzi s'éloigne de Thomas d'Aquin en voulant donner une description hylémorphique de tous les miracles et en les réintégrant pleinement à la philosophie naturelle.

L'article de Vlad Alexandrescu, intitulé 'L'impact de la question eucharistique sur l'individualité du corps physique chez Descartes', s'appuie sur une note de Descartes pour établir un rapprochement intéressant entre le traitement cartésien de l'eucharistie, la pénétrabilité des corps et la notion de corps glorieux (dont le sens théologique aurait pu être davantage explicite). Il en tire une hypothèse génétique originale quant à la théorie eucharistique cartésienne, tout en présentant une conception plutôt déflationniste de cette dernière dans son rapport à l'orthodoxie catholique sur la transsubstantiation.

'L'homme, cartésien et thomiste' de Lucian Petrescu resitue la conception cartésienne de l'âme et son rapport à l'unité de l'homme dans le contexte de discussions théologiques et montre avec précision que Descartes s'appuie sur une conception davantage thomienne qu'aristotélicienne de l'âme comme forme substantielle de l'homme. Les articles de Dana Jalobeanu (sur Bacon), Adina Ruiu (sur Jacques Lambert) et Sorana Corneanu (sur Boyle) donnent trois aperçus de la façon dont la nouvelle philosophie naturelle peut servir, pour les auteurs du dix-septième siècle, à produire une régénération morale et religieuse de l'homme.

Dans "As Long as there are Squirrels there will be Dancing Machines": Leibniz on Biological Species', Justin Smith prouve, de façon détaillée et convaincante, que Leibniz s'efforce de transposer dans un cadre mécaniste une conception 'pré-moderne' selon laquelle chaque espèce vivante tirerait sa réalité d'une

fonction ou d'une activité propre qui en serait la cause finale.

L'extension très large qui est accordée au surnaturel dans ce volume permet une approche intéressante par sa diversité et suggère que certaines formes de surnaturel en remplacent d'autres au fur et à mesure que se construit la science moderne. A cette époque, la causalité divine par rapport à la nature peut ainsi se retrouver externalisée et affaiblie ou au contraire renforcée et renouvelée. Ce qui fait l'originalité de l'ouvrage, c'est-à-dire sa perspective large, conduit cependant à un certain affaiblissement en compréhension de la notion de surnaturel. Dans cette perspective, l'*Index rerum* se révèle utile, mais il aurait sans doute été souhaitable de trouver également, à la fin de l'ouvrage, une conclusion qui récapitule l'apport spécifique de chaque article et s'efforce de dégager de façon synthétique les grandes lignes de ces rapports entre nature et surnaturel à l'époque moderne pour en marquer à la fois les évolutions et les permanences.

Delphine Bellis, Université d'Utrecht

Siegfried Huigen, Jan L. de Jong and Elmer Kolfin (eds.), *The Dutch Trading Companies as Knowledge Networks* [Intersections 14] (Leiden, Boston: Brill 2010). Xxiii + 441 pp., ISBN 978-90-04-18659-0. €99,00.

Deze bundel wil laten zien dat tussen 1600 en 1800 de Nederlandse handelscompagnieën van Europees belang waren voor het verwerven en doorgeven van wetenschappelijke kennis over de buiten-Europese wereld. Volgens de inleiding vormt dit werk door zijn Europees bereik en uitbreiding tot de achttiende eeuw een aanvulling op Harold Cook's *Matters of Exchange*. De zeventien auteurs, afkomstig uit de Nederlandse, Franse, Duitse en Angelsaksische academische wereld, schenken bovendien naast natuurhistorische onderwerpen ook aandacht aan thema's uit de mens- en geesteswetenschappen, iets wat eerder gebeurde in Donald Lach's en Edwin Van Kley's *Asia in the making of Europe*. In overeenstemming met het karakter van *Intersections* streven zij een interdisciplinaire benadering na. Negen van hen afficheren zich primair als taal- en letterkundigen, twee als kunsthistorici, vijf als historici, één als wetenschapshistoricus.

Het prijzenswaardig gebrek aan hokjesgeest heeft in dit geval echter geleid tot een buitengewoon heterogene verzameling van geschiedenissen, hoewel keurig gespreid over de zeventiende en achttiende

eeuw en over Azië, Afrika, Amerika en vooral Europa. De redacteurs kondigen de bijdragen aan als 'case studies'. Onduidelijk blijft evenwel welke meer algemene theorieën of modellen de specifieke gevallen geacht worden te ondersteunen of te weerspreken.

Zo wekt om te beginnen alleen al de titel *The Dutch Trading Companies as Knowledge Networks* verkeerde verwachtingen. Hogere compagniesdienaren verzamelden ambtshalve geografische, commerciële en politieke informatie die voor de organisatie van belang was. Zij legden dit vast in journalen, generale missives, memories van overdracht, landbeschrijvingen, kaarten, kustprofielen en soms ook meer uitvoerige en kunstzinnige afbeeldingen. Deze in de organisaties verankerde vormen van kennisverwerving en -verwerking komen in deze bundel echter niet als zodanig aan de orde, een gemiste kans. Het gaat de auteurs om kennis die compagniesdienaren op eigen houtje, zij het soms met steun van een gouverneur of directeur *in patria*, verzamelden en verbreidden. Bij het in circulatie brengen van hun kennis in Europa maakten de compagniesdienaren gebruik van hun persoonlijke netwerken van familie, vrienden en opdrachtgevers en van het in de Republiek hoogontwikkelde uitgeverijbedrijf. In de artikelen die over dit onderwerp gaan, spelen de compagnieën als kennisnetwerken nauwelijks een rol.

Het achterliggende idee van de interdisciplinaire benadering zal wel zijn geweest dat de verschillende soorten netwerken de aard van de verzamelde en in circulatie gebrachte kennis sterk bepaalden. Het is dan ook jammer dat slechts een paar auteurs deze kwestie aan de orde stellen. Het meest nog doet dit Julie Berger Hochstrasser in haar bijdrage over Maria Sibylla Merian. Zij liet zich inspireren door het werk van de Franse wetenschapssocioloog Bruno Latour en de kritiek daarop van de Amerikaanse 'science educator' Andrew Di Sessa. Anderen verwijzen terloops naar Michel Foucault en Peter Burke.

Sommige auteurs blijken geïnteresseerd in mondeling doorgegeven kennis en de informatie verbonden aan memorabilia. De figuren die zij opvoeren behoren niet tot de 'people with a scholarly interest', die de inleiding ons in het vooruitzicht stelt. Dergelijke bijdragen roepen de vraag op welke voorstellingen de deelnemers aan dit project zich maakten van de relaties tussen wetenschappelijke en andersoortige kennisnetwerken. De bijdrage van Adrien Delmas over de zestiende-eeuwse La Popelinière roept een vergelijkbaar probleem op. Zijn ideeën over een meer volmaakte geschiedschrijving mogen enige invloed hebben gehad op wat compagniesdienaren bewoog bij het verzamelen van kennis,

maar zo waren er talloze intellectuele precondities. Bij een enigszins zorgvuldige omschrijving van het onderwerp van de bundel zouden die systematisch in kaart zijn gebracht.

Wie zich niet te zeer laat hinderen door de onduidelijke opzet van de bundel treft enkele interessante, op zichzelf staande artikelen aan. Deze recensent las met belangstelling de bijdrage van Bruno Naarden over Nicolaas Witsens *Noord en Oost Tartarye* en van Siegfried Huigen over comparatieve etnografie in François Valentyns *Oud en nieuw Oost-Indiën*. Christina Skott schreef een mooi stuk over Linnaeus' Nederlandse contacten en zijn studenten die via de VOC naar Zuid-Afrika en Azië vertrokken. Elspeth Jadelska toont aan dat de intensieve betrekkingen tussen Schotland en de Republiek in de latere zeventiende eeuw niet automatisch bijdroegen tot een verbreiding van kennis over de Oost verworven in dienst van de VOC. Verder bevat de bundel bijdragen over de natuurhistoricus Georg Everhard Rumphius, Nederlands-Japanse wetenschappelijke contacten, de groeiende kennis van inheemse talen aan de Kaap, de VOC als model voor Frankrijk, het kabinet van stadhouder Willem V en het beeld van Nederlands Brazilië, Nieuw Nederland, de Kaap, China en India.

Ernst van den Boogaart

Claus Zittel, *Theatrum philosophicum. Descartes und die Rolle ästhetischer Formen in der Wissenschaft* (Berlin: Akademie Verlag 2009). 431 pp., ISBN 978-3-05-004050-9. €69,80.

In the reception tradition of the works of Descartes there are two mainstreams. One consists of an annual tsunami of publications that deal with the philosophical ideas of Descartes, such as the body-mind problem, idealism and rationalism and his assumption of eternal truths. On the other side there are studies on Descartes as a scientist, such as his activities in the fields of mathematics, physics and medicine. According to the author there exists a cleavage between these approaches. Historians of philosophy, who dominate Cartesian studies, do not want to burn their fingers on matters scientific, while historians of science usually shy away from Cartesian metaphysics. Besides this gap there is one more issue that is brought to our attention, viz. the lack of serious studies of Descartes' abundant use of illustrations in his texts. The core of Zittel's study is a thoroughgoing analysis and evaluation of these illustrations and their vicissitudes after Descartes' death. In the author's view

such an undertaking might bridge the disconnection between the two approaches and lead to a new, unified view of Descartes.

The study follows a more or less chronological treatment of some important works. Young Descartes is dealt with in Part I. Full attention is paid to Descartes' argumentative style and the use of key-terms such as *admiration, intuition, ars, memory, fantasy, and imitation*. A main conclusion with regard to Descartes' ways of doing science is that his endeavours are at odds with the officially prescribed roads of the history of philosophy. Part II introduces the artistic predilections of Descartes. Life is as a painting; philosophy is as a novel. Human understanding and the intellect work like a painter. These artistic and 'aesthetic' elements in Descartes' works are not accidental and of a vanishing nature, but essential in understanding 'the whole Descartes.' His well-known use of the machine metaphor for instance is, as admitted by himself, only of limited value because the human being as such is *not* a machine (Discourse on Method, V-VI).

Then the author dives into the heart of the matter: the interplay of perception, the construction of images and scientific explanation in Descartes' study of the *Meteors*. The weather, wind, water, clouds, snow and also spectres in the sky are all dealt with in some detail. The accompanying images are not a *quantité négligable* unworthy to serious philosophers, but form an integral part of the text. Here Descartes comes to the fore as the great communicator. Like a gifted painter cum narrator he repeatedly draws the images before the readers' eyes. The explanatory story develops into a film with a happy ending. The attentive reader perfectly understands what Descartes has been arguing, because his mind was guided step by step through the significance of the often duplicated images.

Descartes' ample use of printed images has itself an evident history in the emergence of the printing press and the use of woodcuts and copper plates in the arts, sciences and emblemata works of the sixteenth and first decades of the seventeenth centuries. In Part III there is a wide-ranging discussion of the different kinds of images and of comments on the works of prominent anatomists such as Vesalius, Fabricius and Harvey. Here the author is working on less familiar terrain. It is maintained that Fabricius '... has for the first time clearly made visible the function of the valves in the veins' (p. 263). If, however, we carefully study the plates in Fabricius' crucial work on this subject it is all but clear or visible what this function is. There is no indication what-



soever in his plates or text into what *direction* the valves open and close! And it is just Harvey who here surpasses his teacher by unequivocally *demonstrating* in his plates that they only open towards the heart and thus form an essential part of the circulation of the blood. According to the author Harvey is a 'foe of images and metaphors' (p. 264). The latter is simply not the case. Harvey's epochal work on the discovery of blood circulation is full of Renaissance metaphors. The heart is the sun of the body, the King is the heart of the republic, blood circulation is like the weather cycle, etc.

In summary this is a well-researched study on the intrinsic epistemological role of images in Descartes' works. Ten years of study and the publication of preparatory works have led to a work that calls attention to a somewhat neglected aspect of Descartes' ways of working, arguing and visually convincing his readers. The author pleads for the inauguration of 'a science of images.' As far as optics is concerned Martin Kemp has taken the lead with his magisterial *The science of art. Optical themes in western art from Brunelleschi to Seurat* (1990). The author's call to pay more attention to aesthetics in scientific work is clearly preceded by Kemp's treatment of this subject. Aesthetics as such is an invention of the eighteenth century, which has led to a strict division of art and science in the nineteenth. In Descartes' case there is no such division. Religion, *ars*, philosophy and science are all constituents of Descartes' life work.

Willem van Hoorn, The University of Cape Town, South Africa

Ingrid R. Vermeulen, *Picturing Art History. The Rise of the Illustrated History of Art in the Eighteenth Century* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2010). 359 pp., ISBN 978-908964-031-4. € 49,50.

Traditioneel wordt de *Geschichte der Kunst des Alterthums* van Johann Wilhelm Winckelmann (1764) beschouwd als het eerste kunsthistorische overzichtswerk. Wie wil kan in *Picturing Art History*, de in 2010 verschenen handelseditie van de dissertatie van Ingrid R. Vermeulen uit 2006, gemakkelijk argumenten vinden om die eer voortaan te gunnen aan de *Histoire de l'art par les monumens* van Jean-Baptiste Séroux d'Agincourt, gepubliceerd vanaf 1810. Hierin wordt een kunsthistorische ontwikkeling geschetst vanaf de laat-klassieke tijd tot aan de zestiende eeuw. Het is bovendien 'rijk geïllustreerd', zoals van een modern kunstboek mag worden

verwacht. Maar Vermeulen laat zien hoeveel deze auteurs te danken hadden aan inzichten over de kunst als historisch verschijnsel die al in de zeventiende eeuw werden doorgevoerd in verzamelingen prenten en tekeningen. Daarmee illustreert zij als het ware een stelling die Joseph Alsop in 1982 poneerde in zijn boek *The history of Art Collecting and its Linked Phenomena*. Hij noemde het verzamelen van kunst en de kunstgeschiedschrijving Siamese tweelingen: 'they have always a shared bloodstream of ideas and critical viewpoints'.

Collecties prenten en tekeningen, zo beschrijft Vermeulen, waren het laboratorium van de kunsthistoricus. Het bestuderen van dat materiaal bevorderde het vermogen om stijl, kwaliteit en authenticiteit te onderscheiden. Prenten en tekeningen konden bovendien gemakkelijk worden geordend en vergeleken in wisselende reeksen, zoals ook gebeurde in de collecties zoologische en botanische afbeeldingen. Tot ver in de zeventiende eeuw werden collecties prenten en tekeningen gewoonlijk geordend op grond van de reputatie van de kunstenaar of alfabetisch op kunstenaarsnaam, analoog aan de overheersende opvatting van kunstgeschiedenis als kunstenaarsgeschiedenis. Maar daarnaast kwamen geleidelijk indelingen waarin de ontwikkeling van de kunst zichtbaar werd, ordeningen volgens scholen of systematische chronologie. Al kort na 1700 werden dergelijke collecties daadwerkelijk beschouwd als een weergave van de ontwikkeling van de kunst.

Vermeulen behandelt de ontplooiing van de kunstgeschiedschrijving aan de hand van drie case-studies, namelijk de werken van Winckelmann en D'Agincourt, en dat van Giovanni Bottari. Bottari verzorgde in 1759-60 een heruitgave van Giorgio Vasari's beroemde *Vite* uit 1550, een bundel levensbeschrijvingen van de Italiaanse kunstenaars vanaf de veertiende eeuw. Tekenend voor het belang dat in het midden van de achttiende eeuw gehecht werd aan het visualiseren van de kunstgeschiedenis, is Bottari's ambitie om met reproducties Vasari's ideeën over de processen van groei, bloei en verval in de kunst inzichtelijk te maken, een plan dat overigens strandde in praktische bezwaren. Winckelmann betrok in zijn kunsthistorisch onderzoek niet alleen originelen en (reproductie)grafiek, maar ook veel tekeningen. In deze tekeningen herkende hij meer zelfs dan in de voltooide werken de ware artistieke en de specifieke stijl, en ze scherpten zijn oog voor het principe van groei, bloei en verval dat door Vasari was aangewezen in de kunst vanaf de veertiende eeuw. Het herkennen van stilistische veranderingen was voor Winckelmanns baanbrekende analyse van

de kunst van de klassieke oudheid van belang omdat een kunstenaarsgeschiedenis geen begaanbaar pad was. Veel kunstwerken uit de oudheid waren immers anoniem.

Die omstandigheid gold in zekere mate ook voor D'Agincourt. Hij beschreef de kunstgeschiedenis vanaf het moment waarop Winckelmanns *Geschichte* eindigde, namelijk in de laat-klassieke tijd, tot en met de herleving van de kunst in de renaissance. Vasari en andere schrijvers over kunst hadden dit millennium overgeslagen omdat vanuit het klassieke ideaal dat wat in de 'middeleeuwen' was geproduceerd een vorm van niet-kunst was. Maar D'Agincourt was in de eerste plaats geïnteresseerd in de geschiedenis van het verschijnsel kunst als onderdeel van de menselijke cultuur. Hij zag een keten van artistieke veranderingen, een concept waarvoor hij voorbeelden vond bij verwante wetenschappen, zoals de paleografie. Daarom voorzag hij zijn boek van 1400 illustraties, gearrangeerd in ensembles die in één oogopslag het historisch continuüm in de veranderingen in de kunst zichtbaar maakten.

Een aspect dat Vermeulen slechts terloops behandelt zijn de kunstkritische bedoelingen die in het werk van de besproken aartsvaders van de moderne kunstgeschiedenis een rol speelden. Voor Vasari had zijn theorie van de veranderingen in de kunst immers tot doel gehad de voortreffelijkheid van de kunst van zijn eigen tijd te onderstrepen. Winckelmann verklaarde de ontwikkeling van de klassieke kunst weliswaar uit aan plaats en tijd gebonden externe omstandigheden ver van de eigen tijd en plaats, maar hij stelde dat voortreffelijke kunst alleen kon worden bereikt door het navolgen van de kunst van de antieken. Ook D'Agincourts beschrijving van de artistieke neergang in de middeleeuwen was een boodschap aan de eigentijdse kunstenaars. Toen sommige romantische kunstenaars de middeleeuwse kunst gingen bestuderen en zich er zelfs door lieten inspireren, heeft D'Agincourt zich bezorgd afgevraagd of hij deze dwaling gefaciliteerd had en dus een averechts effect had bereikt.

In de loop van de negentiende eeuw zou de beoefening van de kunstgeschiedenis een volledig historische discipline worden, zonder enig commentaar op de actuele kunst. Althans, de laatste decennia zijn er kunstwetenschappelijke benaderingen ontwikkeld binnen vakken als Visual Studies, waarin het verschil tussen historische en niet-historische benaderingen van de cultuur veel minder absoluut wordt opgevat dan lang voor mogelijk gehouden werd. Daarnaast is er in de kunstgeschiedenis vanaf de laatste decennia van de twintigste eeuw veel aan-

dacht voor de geschiedenis van het beeld. Voorheen lag de nadruk op de context van het beeld, zoals in de op de ideeëngeschiedenis gebaseerde iconologische analyse van de betekenis van kunstwerken, en in het onderzoek naar sociaaleconomische aspecten van de kunst. We moeten de studie van Vermeulen dan ook zien tegen de achtergrond van een reeks onderzoeken naar de plaats van het beeldmateriaal in de ontwikkeling van de kunstgeschiedenis. D'Agincourts *Histoire*, waarover in 1980 voor het eerst werd gepubliceerd en in 2005 een uitvoerige studie verscheen, neemt daarin een belangrijke plaats in, onder andere doordat veel van het werkmateriaal bewaard bleek te zijn. Het is Vermeulens verdienste dat ze de historiografische kernvragen op het grensgebied van de verzamelgeschiedenis en de geschiedenis van de kunstgeschiedschrijving zorgvuldig heeft gesteld, en even zorgvuldig beantwoord heeft.

Annemieke Hoogenboom, Universiteit Utrecht

Joep van Gennip en Marie-Antoinette Th. Willemsen (red.), *Het geloof dat inzicht zoekt. Religieuzen en de wetenschap* [Metamofosen. Studies in religieuze geschiedenis 9] (Hilversum: Verloren 2010). 228 pp., ISBN 978-90-8704-181-6. €23,00.

De rode draad doorheen het colloquium dat aan deze bundel voorafging, was de houding van de Nederlandse rooms-katholieke kerk tegenover nieuwe wetenschappelijke inzichten en uitvindingen doorheen de negentiende en twintigste eeuw. Een grondwetherziening in 1848 die het recht op vrijheid van godsdienst waarborgde voor de katholieke minderheid betekende het begin van een katholieke herleving in Nederland. Tegen deze achtergrond schetsen twaalf auteurs de deelname van religieuzen aan het wetenschappelijke en academische leven. De bijdragen zijn verdeeld over vijf groepen, zijnde de dominicanen en franciscanen, de jezuïeten, de missionarissen van Steyl, de instituten en de 'vergeten' zusters. De keuze voor deze indeling biedt een voldoende evenwichtige samenstelling omdat de vier orden een verschillende opzet kennen en andere facetten van wetenschappelijke activiteit belichamen.

Marit Monteiro en Jan de Kok tonen in hun bijdragen aan dat het karakter van de orde de wijze van wetenschappelijke deelname van haar leden grotendeels bepaalt. Over de dominicaanse wetenschapsbeoefening tussen 1866 en 1966 schrijft Monteiro dat de intellectuele cultuur van de negentiende-eeuwse thomisten na 1950 plaats had geruimd voor een we-

tenschapsbeoefening van 'anti-thomassen', ondermeer door een proces van een veranderd zelfbewustzijn. De Kok beschrijft de betrokkenheid van de pragmatische georiënteerde minderbroeders bij de uitbouw van wetenschappen uit het kerkelijk-maatschappelijke veld, zoals godsdienstsociologie, – psychologie en – pedagogie. In de theologische opleiding trachtte de orde een antwoord te formuleren op nieuwe uitdagingen, zoals de heropbouw van de Nederlandse minderbroederprovincie na 1840 en nieuwe soorten werken zoals de volksmissies. Ter illustratie van de bijzondere relatie tussen minderbroeders en sociologie beschrijft Lodewijk Winkeler de werkzaamheden van franciscanen zoals Walter Goddijn in de begindagen van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (KASKI) en de evolutie van godsdienstsociologie vanaf de jaren 1960 naar een aangelegenheid van professioneel opgeleide leken.

Joep van Gennip neemt het thema van de katholieke historiografie onder de loep aan de hand van de evolutie van de jezuïtische geschiedschrijving van een kritiekloze naar een genuanceerde onderneming, aangedreven door de katholieke heropleving en een professionalisering van de historiografie. Frans Kurris beschrijft de confrontatie tussen geloof en wetenschap aan de hand van verschillende Nederlandse jezuïet-wetenschappers die tussen 1868 en 1941 publiceerden in het jezuïtische tijdschrift *Studiën*. Ook Jan Brabers behandelt het thema van de geestelijke-wetenschapper en schetst de stichting van de Katholieke Universiteit van Nijmegen in 1923 en de evolutie van het universitaire benoemingsbeleid.

Een drietal bijdragen over jezuïeten schroeven de algemene chronologische opzet enkele eeuwen terug. Wil Derkse typeert de aanwezigheid van onderzoeksprogramma's, mobiliteit en netwerkvorming als kenmerkende elementen voor de beoefening van de exacte wetenschappen door de jezuïeten. Hij focust daarna op de interactie tussen Galileo Galilei en Christoph Clavius in de zeventiende eeuw en geeft daarnaast een louter opsommend overzicht van hedendaagse onderzoeksinitiatieven bij de orde. Harry Knipschild en Paul Begheyn behandelen ook de Nieuwe Tijd, maar hun bijdragen zijn jammer genoeg of zeer beperkt, in het geval van Begheyn die nieuwe onderzoekspistes over Athanasius Kircher aankaart, of gebaseerd op een verouderde bibliografie, zoals bij Knipschild. Knipschild licht het aandeel van de sterrenkunde toe in de vroegmoderne jezuïtische bekeringspolitiek in China. Onderweg laat de auteur echter enkele steken vallen. Zo werd Luthers typering van Copernicus als een gek die zomaar de hele wetenschap op zijn kop zette, een citaat uit Luthers

*Tafelgesprekken*, historiografisch reeds vele malen in vraag werd gesteld. Knipschild hanteert de verouderde opvatting.

De bijdragen over de missionarissen van Steyl laten de lezer kennismaken met Wilhelm Schmidt en de begindagen van de katholieke antropologie. Marie-Antoinette Willemsen concentreert zich op het etnografisch onderzoek verricht door de missionarissen in Indonesië (Weense School) en de spanning met de toenmalige academische cultuur wat betreft methode en instelling (Leidse School). An Vandenberghie biedt een aangenaam geschreven blik op de wetenschappelijke dynamiek bij deze missionarissen, maar ook op de interne en externe tegenkanten waarop Schmidts streven naar een onafhankelijke wetenschapsbeoefening stuitte.

In het laatste artikel zoekt Marjet Derks naar verklaringen waarom zusters ontbreken in de Nederlandse wetenschaps-, klooster-, en universiteitsgeschiedenis. Dit onderzoek combineert de invalshoeken van religieuze identiteit, wetenschappelijke interesse en gender op erg interessante wijze.

*Het geloof dat inzicht zoekt* is een toegankelijk werk, bedoeld voor een breder publiek, dat geslaagd is in zijn opzet om een breed spectrum aan invalshoeken te belichten dat het 'spanningsveld tussen geloof en wetenschap' voor de Nederlandse religieuzen omvat(te). Wel hebben enkele artikelen te lijden onder een gebrekkige historiografische en/of bibliografische ruggengraat. Verwacht geen theoretische bespiegelingen over de verhouding tussen wetenschap en religie, maar wel een degelijke kennismaking met de veelzijdige aanwezigheid van religieuzen in de Nederlandse wetenschappelijke cultuur.

Nienke Roelants, Universiteit Gent

Jan Egter van Wissekerke, *Van kwade droes tot erger. Gebruik en veterinaire verzorging van paarden in het leger (1762-1874)* (Rotterdam: Erasmus Publishing 2010). 400 pp., ISBN 978-90-5235-205-3. €44,50.

De geschiedschrijving van de diergeneeskunde staat in toenemende belangstelling sinds de jaren negentig van de vorige eeuw. Onder aanvoering van het Veterinair Historisch Genootschap wordt de wetenschappelijke bestudering van dit vakgebied gestimuleerd. Dat heeft geresulteerd in enkele degelijke publicaties. Dit proefschrift van de gepensioneerde dierenarts Jan Egter van Wissekerke is daar ook een goed voorbeeld van. Sinds 2003 heeft hij onderzoek gedaan naar de rol van het militaire paard in de oorlogvoering. Tijdens het



laatste jaar van deze studie, openbaarde zich een ernstige ziekte bij de auteur. Uiteindelijk is deze ziekte hem, slechts enkele dagen voor de geplande openbare verdediging van zijn dissertatie, fataal geworden. Twee maanden na deze tragische gebeurtenis is hem alsnog postuum de doctorstitel verleend.

Studies over het gebruik van het paard voor militaire doeleinden en de diergeneeskundige verzorging die daarmee samenhangt zijn in het Nederlandse taalgebied schaars. In dat opzicht is dit werk een aanwinst. Eén van de doelen die de auteur zich stelt is het uitdiepen van de militaire en veterinaire aspecten van het gebruik van het legerpaard. Dat gebeurt in duidelijk afgebakende hoofdstukken. Er is gebruik gemaakt van een indrukwekkende lijst bronnen, waarvan vele uit het buitenland. Het gaat dan om relevante landen die op het veterinaire, dan wel het militaire vak toonaangevend waren. Dit verleent de studie gezag, al komen de vele citaten in de oorspronkelijke taal de leesbaarheid niet altijd ten goede.

De schrijver vangt aan met de domesticatie van het paard. De inzet voor militaire doeleinden door de eeuwen heen komt ter sprake. Als aanloop naar de gekozen periode geeft het een aardig inzicht, al miste er een korte behandeling over het gebruik van paarden voor de strijdswagen. Deze aanloop eindigt bij de militaire ontwikkelingen rond het gekozen tijdvak. Hierbij gaat de auteur in op de verschillende tactische en strategische zaken die bepaalden hoe het paard in de krijgsmacht werd ingezet. Vervolgens komen de verschillende wijzen van paardengebruik aan de orde. Men heeft immers rijpaarden, draagpaarden en paarden die trekken. Er wordt ingegaan op de vele soorten van cavalerie, zoals kurassiers, carabinieri, dragonders en lancers. Ook de artillerie en Marechaussee komen aan bod. Een duidelijk en verhelderend overzicht.

In een volgend hoofdstuk komen de diverse soorten paarden aan de orde. Dit is van belang omdat bij de verschillende manieren waarop paarden ingezet werden, verschillende typen paard het beste voldeden. Engelse Volbloeds, Holsteiners, Normandiërs en ook Friezen komen ter sprake. Terecht wordt beweerd dat er nog geen sprake was van echte paardenrassen, met uitzondering van de Arabier. Wel ontwikkelden de diverse soorten zich onder invloed van verschillend gebruik en (staats)stoeterijen richting echte rassen.

Bijzonder is dat een heel hoofdstuk aan muil dieren (samen met trekossen) is gewijd. Tot op de dag van vandaag speelt in veel gebieden deze kruising tussen paard en ezel een voorname rol bij transport en ver-

voer in bergachtige gebieden. Hoewel meestal in één adem genoemd met paarden, zijn er wel degelijk verschillen. Het is te prijzen dat dit onderwerp apart behandeld wordt. Wel jammer is dat er dan kleine onjuistheden in staan. Zo heeft het Italiaanse leger al sinds 1992 geen muil dieren meer, in tegenstelling tot wat de auteur beweert. Aan de hoofdlijnen van het verhaal doet dit echter niets af.

Het harnachement en het hoefbeslag wordt in twee aparte hoofdstukken besproken. Beiden zijn van wezenlijk belang bij de inzet van paarden. Terecht wordt hier aandacht aan besteed. In veel militair-historische werken ontbreekt dit item volledig. Ook in veterinaire historische werken komt het onderwerp er vaak bekaaid van af. Het is verhelderend te lezen hoe soms voor de hand liggende zaken als de beschikbaarheid van ijsnagels (een soort winterbanden voor paarden) beslissende gevolgen kan hebben. Zo is het grote gebrek aan ijsnagels en winterbeslag mede verantwoordelijk geweest voor de slechte prestatie van de Franse cavalerie tijdens de veldtocht naar Moskou. Hoewel het zadel uitgebreid wordt besproken, ontbreekt deze aandacht, ten onrechte, voor het aangespannen paardentuig.

Na al deze militaire en paard gerelateerde onderwerpen behandeld te hebben, staat de auteur uitgebreid stil bij de veterinaire verzorging van de paarden. Allereerst was deze in handen van empirici als hoefsmeden, zadelmakers en rij-instructeurs. De roep om betere verzorging van de paarden viel samen met de opkomst van de rationele wetenschap en heeft mede aan de basis gestaan van de eerste 'echte' opleidingen tot veterinaire. Dit samenhangende netwerk van ontwikkelingen weet de auteur helder te ontrafelen. Tegen de achtergrond van de heersende medische opvattingen weet hij een goed beeld te schetsen van het ontstaan van een vakgebied. Dit wordt aangevuld met het bespreken van enkele paardenziekten als kwade droes, schurft en heilkundige ingrepen.

In het uitdiepen van de militaire en veterinaire aspecten van het gebruik van paarden is de auteur geslaagd. Als overzichtswerk is deze studie een welkome aanvulling op de bestaande literatuur over dit onderwerp.

Bas Steltenpool

L.J. Dorsman en P.J. Knegtmans (red.), *Het universitaire bedrijf. Over professionalisering van onderzoek, bestuur en beheer* [Universiteit en Samenleving 6] (Hilversum: Verloren 2010). 112 pp., ISBN 978-90-8704-182-3. €12,00.

Het boek is op zichzelf al een niet mis te verstaan en waardevol statement met betrekking tot het thema van de bundel. In een tijd waarin 'termen als efficiency, excellentie, professionalisering en rendementsverbetering' (p. 7) hoogtij vieren, kan een dergelijke verzameling van Nederlandstalige artikelen immers op weinig waardering rekenen van de universitaire overheden. Tegen deze achtergrond is de neiging om over te gaan tot een klaagzang dan ook erg groot, maar toch slagen de meeste auteurs erin om linken te leggen met de hedendaagse situatie zonder daarbij te vervallen in een discours van defaitisme. Ook al bieden sommige hoofdstukken hier wel degelijk aanleiding toe. Zo beschrijft Judith Thissen de ontwikkeling van de dienst pers- en publieksvoorlichting aan de Universiteit Utrecht vanaf de jaren 1950 met de burger als grote verliezer in dit verhaal. De vrij amateuristische pogingen van objectieve informatievoorziening voor het grote publiek moesten geleidelijk plaats ruimen voor wetenschapscommunicatie als marketinginstrument, gericht op beïnvloeding van de beeldvorming.

Het enige artikel dat echt in de lijn ligt van een aantal recente publicaties die de hedendaagse ontwikkelingen van de universiteit als bedrijf aan de kaak stellen, is dat van Lyana Francot en Bald de Vries. Het uitgangspunt hierbij is dat het Duitse Bildungsideaal niet enkel geldt op individueel niveau, maar ook op het niveau van de structuren en van organisaties als de universiteit zelf. Ook zij moeten leren en zich ontwikkelen. Hun conclusie luidt dat tijdens het voorbije decennium de universiteit als een bedrijf gericht op productie met als doel het genereren van winst wel degelijk heeft bijgeleerd, 'maar [dat] die ontwikkeling niet gespeend lijkt van (ongewenste) neveneffecten' (p. 85), op het vlak van onderwijs (zoals een focus op rendabel geachte vakken) en onderzoek (zoals de verschuiving naar onzekere, projectmatige financiering).

Zowel dit enigszins filosofische hoofdstuk als het artikel over de decaan als hybride functionaris, met een antropologische insteek, beantwoorden in beperktere mate aan de algemene doelstellingen van het boek, namelijk de complexiteit van het fenomeen in kwestie aantonen en duidelijk maken dat bepaalde aspecten ervan veel ouder zijn dan lang werd verondersteld. Henk van Rinsum en Arie de Ruijter doen wel pogingen hiertoe door zelfs terug te grijpen naar een citaat uit 1635 om de continuïteit te illustreren van de spanning tussen macht en hiërarchie van de bestuurders enerzijds en passie en autonomie van de professional anderzijds. Hun analyse komt evenwel ietwat simplistisch over. Ten eerste is de tegenstelling

tussen 'control tribe' en 'academic tribe' veel minder strikt dan wordt voorgesteld en ten tweede lijkt de conclusie op te gaan voor alle leden van de universiteit en niet alleen voor de decanen. Elk van hen moet op zoek gaan naar een eigen combinatie van de logica's van de bestuurder en de professional.

Los van deze kritische bemerkingen is het overigens een zeer boeiend stuk, maar veel overtuigender wat betreft het wijzen op de continuïteit van bepaalde tendensen is het eerste hoofdstuk over de professionalisering van het voedingsonderzoek in het interbellum. Al kan de samenwerking tussen het Hygiënisch Laboratorium van Lodewijk Karel Wolff in Utrecht en het farmaceutische bedrijf Organon niet echt worden beschouwd als een voorbeeld van *big science*, toch vormt het een belangrijke aanzet hiertoe.

Voeg hier nog het artikel aan toe van Leen Dorsman over de val van het college van bestuur in Utrecht in 1981-1982, wat maakt dat vijf van de zes bijdragen zijn toegespitst op Utrecht. Nochtans slaagt Dorsman erin om zijn zeer specifiek en lokaal uitgangspunt open te trekken tot een inzichtelijk verhaal over bestuursontwikkelingen aan Nederlandse universiteiten sinds het einde van de jaren 1950. In zekere zin daaraan voorafgaand schetst Peter Jan Knegtmans de discussie over de nood aan een grotere continuïteit in het dagelijks bestuur aan de Universiteit van Amsterdam van 1945 tot 1955, en meer in het bijzonder de positie hierin van de rector als president, directeur of kanselier. Centraal in beide verhalen staat de verschuiving van een bipolair bestuursmodel (het college van curatoren enerzijds en de universitaire senaat anderzijds) naar een monistische structuur met een grotere macht voor de nieuw opgerichte colleges van bestuur en de rectoren. Het is jammer dat deze hoofdstukken niet vooraan werden geplaatst omdat hierin een aantal commissies en wetten worden voorgesteld die ook in andere artikelen ter sprake komen, maar daar soms onvoldoende in hun context worden geplaatst. Bovendien hadden meer kruisverwijzingen tussen de meestal erg specifieke casussen de bundel een explicietere samenhang kunnen verlenen.

Pieter Dhondt, Universiteit Gent

Timo Bolt, *Van zenuwachtig tot hyperactief. Andere kijk op ADHD* (Amsterdam: Uitgeverij SWP 2010). 159 pp., ISBN 978-90-8850-111-1. €19,90.

Het epidemische karakter van de psychiatrische stoornis Attention Deficit Hyperactivity Disorder

(ADHD) onder kinderen en jeugdigen was voor uitgever SWP aanleiding de historicus Timo Bolt uit te nodigen zijn masterscriptie over psychiatrische visies op voorlopers van deze aandoening uit te werken tot een voor een breed publiek leesbaar boek. Dat is gelukt. Het werk kan cultuurpessimisten genezen van de illusie dat we hier te maken hebben met een fenomeen dat op het conto valt te schrijven van het 'moderne' bestaan met zijn overdaad aan prikkels via computer en televisie. Het geeft ook gelovigen in de zegeningen van de wetenschappelijke vooruitgang in farmacologie en hersenonderzoek reden tot bezinning. Ondanks de Ritalin zijn de problemen nog nooit zo groot geweest.

Bolt is betrokken geraakt bij onderzoek naar de geschiedenis van de kinderpsychiatrie via de jubileumuitgave *Kinderen van hun tijd. Zestig jaar kinder- en jeugdpsychiatrie in Nederland 1948-2008*, die hij schreef samen met Leonie de Goei. Om onduidelijke redenen is die studie ook al voor de helft ingevuld met het verhaal over de omgang van opeenvolgende generaties psychiaters met het leed van onrustige kinderen en hun getergde omgeving. Er ging een uitgebreid bronnenonderzoek aan vooraf. Dat betrof oraties en handboeken van kinder- en jeugdpsychiaters, het archief van hun beroepsvereniging en interviews met hoogleraren in het vak. De geschiedenis van het labellen van de lastpakken werd gekoppeld aan de opgaande status van de kinderpsychiater: tot 1960 hanteerde men de begrippen 'ongedurig' en 'nervuus', tussen 1965 en 1985 domineerde de Minimal Brain Dysfunction (MBD) en na 1985 de ADHD. Elk van de drie ziekten zou een organische basis hebben, maar alleen de MBD ging veelal gepaard met een verstandelijke beperking. Daar waren leerproblemen dus geen secundair effect van de aandoening. Over de oorzaken van de paradigmawisselingen lieten de auteurs zich alleen tentatief uit. Interessant vond ik de constatering dat kinderpsychiaters veel te danken hebben aan de ADHD, in die zin dat ze pas sinds de biologische wending in de psychiatrie en de opkomst van de medicamenteuze behandeling dé behandelars van te drukke kinderen zijn geworden. Orthopedagogen, die inzetten op gedragsbeïnvloeding, verdwenen naar het tweede plan.

Bolts nieuwe boek is veel minder terughoudend met het duiden van samenhang met bredere maatschappelijke processen. Voorlopers van ADHD neemt hij nu al rond 1900 waar. Terecht ziet hij een grote continuïteit in de diagnostiek; tot omstreeks 1960 domineerde de zenuwachtigheid, die veel breder bekend was dan het alleen door enkele psychiaters gebruikte label 'ongedurig'. De auteur heeft zich beter

ingelezen in de beschikbare literatuur en dat is winst. De MBD verschijnt al rond 1960 en wordt nadrukkelijker gepresenteerd als maatschappelijk gewild alternatief voor de 'parent blaming' praktijken van de overwegend analytisch georiënteerde kinderpsychiaters. De spanning tussen het geloof in een organische oorzaak en een psychosociale behandeling van de ziekte wordt nu niet meer verklaard uit het dubbel spoor dat veel psychiaters volgden, maar uit een dominante behandelpraktijk die zich – bij gebrek aan mogelijkheden om de oorzaak aan te pakken – richtte op het doen afnemen van de symptomen van 'secundaire' neurosen. Het verhaal over de derde en laatste periode, die van de ADHD, is nu met reden meer het relaas van de opgang van de DSM en het doorbreken van de farmaceutische revolutie in de lange tijd 'pillenpreute' Nederlandse psychiatrie.

De samenhang in het betoog is in het nieuwe boek aanzienlijk versterkt. Dat geldt niet voor de empirische basis. Die is niet noemenswaardig verbreed, terwijl de pretenties groter zijn: een eeuw omgang met onrustige kinderen plus een verklaring voor de grote veranderingen daarin. De bronnen zijn weer vooral handboeken van psychiaters, terwijl we weten dat ook anderen, zoals pedagogen en psychologen zich met de betreffende groepen hebben bezig gehouden. Voor een nieuw onderzoek was blijkbaar geen tijd. Nu ontbreken labels voor vergelijkbare groepen kinderen die bij andere beroepsgroepen in zwang zijn geweest, zoals het hyperkinetisch syndroom, dat in de jaren vijftig en zestig opgang maakte onder orthopedagogen. Er worden uitspraken gedaan over behandelpraktijken, terwijl daarvoor helemaal geen bronnen (zoals dossiers) zijn bestudeerd. En wie geen kinderpsychiater was loopt het risico als 'pedagoog' te worden aangeduid, wat me voor een kinderarts als Knapper toch weinig complimenteus lijkt. De gegeven verklaringen zijn plausibel, maar ze zijn nauwelijks onderbouwd en dus prematuur. In dit licht is het gemak waarmee 'de sociologen' en hun verklaringen voor de epidemie worden weggezet me iets te gemakkelijk. Dat geldt ook voor de uit de hoge hoed getoverde vijfde verklaring met een M. Naast de onbevredigende Mode, Moderniteit, Medische vooruitgang en Medicalisering, moet De Swaans Misère uitkomst bieden. De ellende verdient volgens mij een breder en dieper gravend historisch onderzoek, waarbij alle relevante beroepsgroepen aan bod zouden moeten komen. Het maatschappelijke probleem is er groot genoeg voor.

Nelleke Bakker, Rijksuniversiteit Groningen